

Єгор Стадний

Огляд: «Наступне покоління в Росії, Україні та Азербайджані: молодь, політика, ідентичність та зміни» Наді Дюк¹

Політика та молодь у сучасних Азербайджані, Росії та Україні – саме про взаємодію цих двох явищ ідеться у книжці американської дослідниці Наді Дюк. Становище молоді, як вона реагує на молодіжну політику керівництва країни, наскільки вона впливає на політичне середовище і чи змінюють це середовище зсередини представники молоді – основні запитання, на які шукає відповіді авторка. Попри спільне радянське минуле три країни, кожна з яких авторка розглядає як окремих випадок, мають чимало відмінностей, а особливо різняться представники молоді. Зрештою, це не дивно, адже за обраними віковими категоріями найстарші з них народились у 1968 році, а наймолодші у 1992 році, тобто щонайменше половину свого життя вони прожили в різних країнах, з відмінним політичним розвитком.

Огляд радянського минулого, який робить авторка, дає можливість виокремити два важливі спостереження. По-перше, регламентація партійної та державної кар'єри молодих людей у СРСР за допомогою Комсомолу слугувала певним засобом для стримування молоді, аби вона не могла посунути традиційно далеко не молоде радянське керівництво, допоки сама не постаріє. По-друге, з приходом відносно молодого керівника Михайла Горбачова та початком перебудови саме Комсомол став найбільшою платформою, де почав поширюватись кооперативний рух. Пані Дюк наводить біографічний приклад Михайла Ходорковського, який можна доповнити його українським відповідником - Сергієм Тигіпком. Обидва походять з комсомольського середовища та під час 1990-х рр. змогли створити чималі бізнес-структури. Тобто дехто саме з комуністичної молоді, яка традиційно стримувалась, а отже була спраглою до росту, наприкінці існування СРСР отримав величезну базу та можливість для тренування своїх підприємницьких навичок, з якими і увійшов у 1990-ті рр.

Україна

Розділ про українську молодь не випадково названий «Країна парадоксів» (Land of Paradoxes). Зображуючи роль молоді протягом основних політичних подій сучасної України – від Революції на граніті до подій 2004 року на Майдані Незалежності, авторка акцентує на важливій ролі молоді саме у протестних акціях, з одночасно повною, або ж майже повною відсутністю молоді у післяпротестних діях, змінах (чи радше їх імітації). З початку 1990-х рр. з одного боку була номенклатура, яка і зараз зберігає потужні позиції, а з іншого – так звана національно-демократична інтелігенція, яка не поспішала поступатись місцем молоді. Таким чином переформатування політичної еліти у 1990-х рр. відбулось без участі молодих активістів, що, зокрема, зумовило брак реформаторів².

Однак це не означає, що провладні чи опозиційні сили не намагались використати молодь у своїх інтересах. Як приклад пані Надя подає хрестоматійну історію з Українським національним комітетом молодіжних організацій, номінально громадською організацією, яка з 1998 року мала законодавчо закріплений статус координатора молодіжного руху, що робило її фактичним розподільником бюджетних коштів. Щоправда авторка оминає увагою

¹ Diuk, Nadia. 2012. *The next generation in Russia, Ukraine, and Azerbaijan: youth, politics, identity, and change*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 210 p.

² Поняття реформ у книжці подається у традиції транзитології – від авторитаризму та планової економіки до демократичних реформ та вільного ринку.

успішну кампанію спротиву діям УНКМО, яка позбавила її цього статусу за рішенням Конституційного суду. Головну ж увагу зосереджено довкола використання УНКМО для дискредитації уряду Віктора Ющенка, починаючи з атак на тодішнього віце-прем'єра Юрія Єханурова, що їх було організовано під керівництвом Віктора Медведчука. Додамо, що нині пан Медведчук за допомогою саме громадської організації «Український вибор» веде активну роботу з молоддю, зокрема, через соціальні мережі та Інтернет, постулюючи гасло важливості та дієвості вибору молодих людей та пропагуючи ідеї федералізації країни та східного вектору розвитку.

Ще одним прикладом, про який згадує авторка, є Команда озимого покоління, яка створювалась незадовго до парламентських виборів 2002 року та будувала імідж єдиних представників молоді, фактично слугуючи для відтягування голосів від опозиційних сил.

Окрім цього, авторка описує намагання політиків здобути голоси молоді під час виборчих перегонів за допомогою створення молодіжних громадських організацій. Переважно всі політичні партії набували собі припартійних молодіжок, а влада під час кожних виборів, так би мовити, давала молодіжним лідерам погратись у політику, створюючи щоразу чергову молодіжну раду, уряд чи парламент. Можна лише доповнити, що і на останніх президентських виборах штаб кандидата Юлії Тимошенко ініціював створення Всеукраїнської студентської ради при уряді. Завдяки таким діям молодіжний рух вже давно розділювався на два сектори – незалежні молодіжні організації та «неокомсомольці» або ж «покемони», які слугують для публічної демонстрації підтримки діям влади з боку молодіжного середовища.

У свою чергу, за словами авторки, незалежні осередки людей, які намагались впливати на політичну ситуацію, в Україні поставали саме переважно з молодих людей, часом одразу після студентської лави. Як приклад, авторка торкається діяльності видання «Українська правда», Комітету виборців України, Фонду Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва, кампаній «Україна без Кучми», «За правду», а також пізнішої хвилі кампаній «Знаю», «Чиста Україна», «Пора» (частина якої потім перетворилася на організацію «Опора»).

Надя Дюк наголошує на тому, що під час президентства Віктора Ющенка молодь стала рушійною силою двох тенденцій. Перша – рух на захист свободи слова, адже чимала частина студентів, молодих журналістів та активістів за ці 5 років змогла відчутти переваги вільних ЗМІ та бореться за відновлення їх незалежності. Друга – націоналістичний дискурс Президента в гуманітарній сфері. Однак, варто зауважити, що на відміну від публічних заходів та риторики влади, націоналістичний дискурс в освітній сфері, зокрема в підручниках з історії (про які згадує авторка) не був новиною для 2000-х років. Для змалювання адекватного портрету української молоді важливо пам'ятати, що від початку епохи Незалежності шкільні підручники з історії (та не лише вони) були переповнені націоналістичною, а деколи відверто ксенофобською риторикою. Саме через це вплив політики Ющенка став не так новиною, як гармонійним продовженням вже наявної традиції.

Азербайджан

Ситуація в Азербайджані, як зазначає авторка, від розпаду СРСР розвивалась геть в інших умовах, зумовлених протистоянням у Нагорному Карабасі. Жорстокість етнічного конфлікту та недалекоглядна позиція Москви наклали свій відбиток на кінець Радянського Союзу та майбутній розвиток Азербайджану. Основним мотивом, який виокремлює пані Дюк, описуючи молодь закавказької республіки, стала побудова нової азербайджанської ідентичності під знаком патріотизму. Зміна абетки з кирилиці на латиницю, зменшення вжитку російської мови, політика «повернення до коріння», геополітична переорієнтація – ці

та інші чинники стали підмурками для змін. Знаковим є і те, що частка молоді в країні більша ніж у Росії чи Україні. Таким чином різниця між поколіннями в Азербайджані мусить бути ще відчутнішою.

Молодіжні патріотичні рухи, що розвивались на фоні військового протистояння, вивели на політичну сцену декількох своїх лідерів, які отримали високі посади в уряді за першого, обраного на загальних виборах, президента Абульфаза Ельчибея. Однак невдала внутрішня політика призвела до краху його правління, а наступники, за словами авторки, взяли на озброєння критику залучення молодих кадрів до владних центрів. Новий президент Гейдар Алієв наголошував на потребі у досвідчених та перевірених кадрах, тож доступ молоді до вирішальних постів було ускладнено. Прикладом незмінності кадрів у авторитарному керівництві Алієва може стати міністр молоді та спорту Абулфаз Гараєв, що займав цю посаду з 1994 до 2006 року. У таких умовах ротації кадрів не відбувалось загалом, а не лише у площині зміни поколінь.

Не змінив ситуації і прихід до влади сина Гейдара Алієва – Ільхама у 2003 році.

Авторка вбачає вплив українського майдану 2004 року на розвиток громадської активності у Азербайджані, указуючи на появу групи організацій на початку 2005 року. Однак чи не мала на країну подібного впливу «Революція троянд», що відбулась у набагато ближчій Грузії? Реакцією бакинського уряду на таку активність став новий наступ та арешти після парламентських виборів 2005 року і протестів проти фальсифікацій.

Водночас із утисками уряд намагався зробити ставку на «контрольовану молодь» – проурядові організації дотепер входять до Національної асамблеї молодіжних організацій. Станом на 2011 рік у ній налічувалося понад 70 таких молодіжних об'єднань. Окрім цього, з 2007 року діє державний фонд, що покликаний надавати грантову підтримку неурядовим організаціям. Натомість опозиційно налаштовані організації після утисків відійшли від політичних питань та зосередились на соціальній політиці та захисті прав студентів. Зрештою, авторка наводить дані, що вказують на зменшення активності – якщо у 2003 році 4,6 % молоді брали участь у різних політичних організаціях, то 2010 року – 1,2 %.

Видається, що за такого авторитарного режиму громадська активність перейшла у мережу - серед трьох країн рівень користування Інтернетом найбільший саме в Азербайджані – 44% (Росія – 42,8%, Україна – 33,7%). Водночас іншою особливістю країни є владні утиски у блогосфері, які не рідко доходять до ув'язнення критичних до влади блогерів.

Показово, що стипендіати західних навчальних програм з Азербайджану, повертаючись на батьківщину, не часто ангажуються у політичні питання, адже знаходять непоганий заробіток в офісах міжнародних компаній. За словами пані Дюк, дещо активнішою є молодь, що повертається із навчання в Туреччині.

На фоні зміцнення авторитаризму серед молоді дедалі більше поширюються патріотичні настрої. У 2010 році серед найважливіших якостей політика патріотизм зайняв перше місце (74,4%), значно обігнавши досвідченість, що йшла на другому місці із 38,2 %. У той час як ще у 2003 році патріотизм займав другу сходинку, поступившись здатності вміло говорити. Водночас авторка зазначає, що знаковою є відсутність ксенофобських настроїв до українців та росіян, чого не скажеш про ставлення останніх до азербайджанців. Однак видається, що за умов відносно малих відповідних національних меншин у Азербайджані, така ситуація є цілком нормальною, адже простору для негативної політизації питання та відповідного розвитку ксенофобії у країні просто немає.

Росія

Першою відмінністю участі російської молоді в політиці, про яку згадує пані Дюк, є відсутність молодіжного руху на зламі 1980-1990-х рр. на зразок Революції на граніті чи хвилі патріотичних молодіжних організацій в Азербайджані. Звісно ж у заворушеннях початку 1990-х рр. в Москві активну роль відігравали саме молоді люди, однак вони не об'єднувались у якісь суто молодіжні організації.

Друга відмінність проявилась у доступі до влади. Попри похилий вік самого Єльцина, у його оточенні у першій половині 1990-х рр. з'явилося чимало відносно молодих діячів – Гайдай, Немцов, Шахрай, Бурбуліс та ін. За словами авторки, ці люди дістались до високих постів завдяки своєму ентузіазму, а не прийнятій схемі патронажу.

Окрім цього, такого ж віку була й більшість найбагатших людей Росії: Прохоров, Деріпаска, Ходорковський, Фрідман та ін. Зрештою чимало молодих людей не лише в Москві, але й в інших містах почали отримувати високі заробітки завдяки кращій від старшого покоління обізнаності у багатьох новопосталих сферах та іншому ставленню до самої роботи. Авторка приділяє чимало уваги кістяку середнього класу, яким стала молодь. У 2010 році 15,6 % опитаної молоді вказали, що отримують 500\$ або більше, коли серед азербайджанських однолітків таких було 6 %, а українських – лише 1,3 %.

У середині 1990-х рр. чим далі, тим сильнішу роль почала знову відігравати «стара» еліта. Покоління Володимира Путіна, як його описує авторка, це ті, хто мали лише радянську освіту та обмаль можливостей познайомитись із закордонним світом, мусили без будь-якого досвіду впоратись з колапсом, що стався після розпаду СРСР, а головне – вони прекрасно знали, як діють різні мережі патронажу.

З приходом Путіна до влади авторка вбачає початок деполітизації неурядового сектору – згасання рівня зацікавлення політикою. Рідкістю стає вихід когось у велику політику саме із третього сектору. Зрештою варто зазначити, що подібною є ситуація і в Україні із, можливо, дещо кращим показником. Також дуже подібною є картина припартійних молодіжок – в Росії теж кожна партія намагається формувати власне молодіжне крило. Щоправда, часом воно може зрадити своїй партії – як, наприклад, частина молодих комуністів, що розкритикували лідера КППРФ Зюганова за «постійне намагання бути в опозиції і критикувати» та підтримали Путіна.

Окрему увагу в книжці приділено постанову та розвитку праворадикального руху «Наші», що за два роки свого існування здобув 120 тис членів (2007 рік). Патріотична та антизахідна ідеологія, що була сформована близькими до Кремля людьми, стала спробою створення масового контрольованого молодіжного руху. Однак відкритим залишається здатність контролю такого руху. Водночас сумнозвісні події на Манежній площі за участі членів організації відображаються в результатах опитування «Левада-Центру», проведеного 2010 року: 17,5 % людей віком від 25 до 34 років підтримують напади на людей родом з Кавказу, а 19,7 % - напади на представників сексуальних меншин.

На жаль, авторка оминає увагою діяльність людей, які заявили про себе на протестах під час останніх парламентських виборів. Згадати хоча б імена Олексія Навального та Сергія Удальцова, що представляють різні ідеологічні табори та ведуть опозиційну позапарламентську боротьбу з владою.

Завваги

Чималу цінність мають представлені в книжці результати двох опитувань, що проводились у трьох країнах у 2003 та 2010 роках. Першого разу опитування проводилося серед людей віком 16-34 роки, другого - 18-34 роки. Переказувати їхні результати тут - марна справа, адже опитування складаються з кількох десятків питань з різних сфер: мова, еміграція,

дозвілля та зацікавлення, довіра та корупція, політика, цінності, робота та статки, демографія та соціальний статус. Тому заохочуємо усіх до ознайомлення з цими опитуваннями.

Представлені у книжці три окремі case study надаються до порівняння, однак водночас не є, так би мовити, синхронними. Тобто це матеріали загалом на одну тематику, однак з різними питальниками. Можливо, авторка не ставила за мету огляд за однаковими параметрами, але виникає запитання, чому, наприклад, блогосфера та Інтернет виокремлені у випадку з Азербайджаном, але про них не йдеться у двох інших розділах. Російські та українські блогери та інтернет-видання, засновані молодими людьми, відіграють важливу роль у стосунках молоді до політики. Можна згадати український сайт «Наші гроші» або ж російський ресурс «РосПил», що відслідковують корупційну діяльність представників влади різних рівнів. Також дещо незручно є і сама вікова категорія. Кидається у вічі відсутність окремої категорії студентського віку. Здається, не буде перебільшенням сказати, що ця група відрізняється за своєю активністю від старшої молоді. Зрештою, студенти мають специфічний перелік зацікавлень. А їхня активність у суто студентській та загалом молодіжній політиці принаймні в Україні є досить значною. Прикладом чого є численні студентські кампанії протесту у сфері освіти протягом останніх трьох років, які звісно ж вносили свій вклад у політичний клімат країни.

Наостанок хочу заохотити всіх до прочитання книжки Надії Дюк, а особливо тих, хто хоче побачити портрет нинішньої молоді та спробувати спрогнозувати, якою ця молодь буде у більш старшому віці.